

Ged eller mammut?

Om at oversætte

Kirsten Marie Øveraas

**UDDRAG
– MÅ IKKE
DISTRIBUERES**

**Med Carina Graversen, Sara Koch,
Anne Simonsen og Morten Visby.**

Forord af Thomas Harder.

Velkommen i menageriet

OVERSÆTTELSE ER NOGET rod. Skønlitterær oversættelse, tolkning, fagsprogoversættelse, undertekstning, journalistisk oversættelse og faglitterær oversættelse er bare nogle af feltets mange forgreninger, og det er svært at få overblik over faget, spraglet og modsætningsfyldt som det er. Det er lidt af et menageri. Er det fugl eller fisk, eller måske hip som hap? Er det mus eller rotte (som Umberto Eco siger)? Er det hummer og kanari (som nordmændene siger)? Kort sagt: Er oversættelse, om man så må sige, ged eller mammut?

11

Et er sikkert: Jo nærmere man ser på oversættelse, des sværere er det at få greb om det. Hvad er det egentlig, der foregår?

MUS ELLER ROTTE? FUGL ELLER FISK?

Oversættelse er faktisk umuligt. Se bare på det latinske ord “mus”. Det dækker over alle de små gnavere, som vi på både dansk og engelsk inddeler i to forskellige kategorier, nemlig “mus”/“mouse” og “rotte”/“rat”. Latin og dansk/engelsk inddeler altså feltet mus-og-rotter forskelligt, i hhv. én og to grupper. Sikke noget rod. Hvad gør man så, hvis man skal oversætte det latinske “mus” til dansk? Ja, så må man finde ud af, hvilken del af den konkrete virkelighed som ordet henviser til, altså om det er en mus eller en rotte, der er tale

om. Eller man må gå et abstraktionsniveau opad og oversætte det mere upræcist til fx “lille gnaver”. Eller måske omskrive teksten, så den slet ikke nævner den lille, taksonomisk irriterende gnaver.

Oversættelse er underlagt problemet med musen og rotten, som der kun er ét ord for på latin, og det er et problem, som oversættere ustandseligt støder på. *Uoverensstemmelsesproblemet*, som det bliver kaldt, giver anledning til en lang række spørgsmål. Umberto Eco har skrevet bogen “Mouse or Rat?” der netop tager udgangspunkt i det problem, og dens undertitel er “Translation as Negotiation”, fordi, som han påpeger, oversættelsesprocessen er én lang forhandling:

Hvad mener originalteksten egentlig? Hvordan kan det bedst formidles i oversættelsen? Hvordan *bør* det formidles? Hvor langt må oversætteren gå i sin fortolkning af, hvad originalteksten egentlig mener? Og hvor langt *kan* oversætteren gå og stadig kalde sin oversættelse for en oversættelse, og ikke en fortolkning eller en gendigtning eller en helt ny tekst? Med andre ord: Er oversættelsen fugl eller fisk, en kopi eller en original? Og er vi læsere overhovedet klar over den magt, vi har givet oversætteren til at fortolke originaltekstens betydning for os?

Alle de spørgsmål ligger og rumler, hver eneste gang en oversættelse bliver frembragt, og hver eneste gang den bliver forbrugt.

HØNEN ELLER ÆGGET?

Oversættelse er ikke spor ligetil, og hvis nogen troede det, fik ovenstående dem sikkert på bedre og langt mere svimlende tanker. Og det bliver værre endnu, for se nu her: På dansk siger vi “Hvad kom først? Hønen eller ægget?” På engelsk har man præcis den samme talemåde, nemlig “Which came first? The chicken or the egg?”. Det er i hvert fald præcis den samme talemåde, hvis vi koncentrerer os om betydningen. På ordniveau bliver det straks mere kompliceret, for her har vi en variant af mus/rotte-problemet. “Chicken” betyder ikke bare “høne”, men bruges både i betydningen “høne” og “kylling”. Men på dansk ville vi aldrig sige, at en kylling havde lagt et æg, og derfor giver det god mening, at det er hønen, der er med i

vores variant af talemåden. Men svarer de to sætninger så præcist til hinanden? Er “Hvad kom først? Hønen eller ægget?” den rigtige oversættelse af “Which came first? The chicken or the egg?”, eller skal det oversættes til “Hvad kom først? Hønen-eller-kyllingen eller ægget?”? Eller “Hvad kom først? Kyllingen eller ægget?”?

Spørgsmålet om, hvad den “rigtige” oversættelse er, ligger også hele tiden lige under overfladen, når man oversætter. Hvis vi skal oversætte “He got a black eye” til dansk, skal det så oversættes til “Han fik et blåt øje” eller til “Han fik et sort øje”? Er oversættelsen “rigtig”, når det er den overførte betydning, der er blevet oversat, eller når det er den bogstavelige betydning?

Oversættelse er en alt for kompliceret affære til, at der er et endegyldigt svar på de spørgsmål. Og det gør det svært at måle og veje, hvornår en oversættelse er “rigtig” eller “korrekt” eller “god”. Det er hele tiden, som sagt, til forhandling, både af oversætteren og af forbrugeren af den færdige oversættelse.

HIP SOM HAP?

Oversættelse er noget mærkeligt noget. Det er svært at få greb om, som vi vist er ved at have slået fast. Det udmønter sig også i, at oversættelse placerer sig mellem flere forskellige akademiske discipliner. Lingvistik, litteraturstudier, semiotik, kommunikationsstudier og endda teologi har fingrene nede i kagedåsen med oversættelsesrelevante spørgsmål, og først inden for de sidste 40 år har oversættelsesvidenskaben bidt sig fast som en selvstændig akademisk disciplin med tilhørende konferencer, tidsskrifter og ikke mindst universitetsundervisning.

Men selv om der efterhånden både er kurser på universiteterne i oversættelse og oversættelsesteori i boghandlerne, er en oversætter ikke nødvendigvis en, der overhovedet har beskæftiget sig med oversættelsesteori. Mange oversættere føler nok, at det er hip som hap, om man har en teoretisk tilbygning til sit praktiske virke som oversætter, og der er masser af brillante oversættere, der aldrig har beskæftiget sig det fjerneste med oversættelsesteori.

Og så alligevel. Tanken om at være oversætter uden at beskæftige sig med oversættelsesteori forudsætter en insisterende snæver definition af “teori”. Oversættelsesteori er jo ikke andet end beskrivelser og undersøgelser af oversætternes praksis, og hver eneste diskussion over frokostbordet eller i Facebookbranchegruppen om dén her eller dén her eller måske dén her oversættelse er den bedste, og hvem er egentlig målgruppen, og hvordan ville en 14-årig sige det? er en oversættelsesteoretisk diskussion.

Denne bog er også en slags oversættelsesteori, for den beskriver, udlægger, forklarer og fortolker (og ikke mindst begejstres over) det brede oversættelsesfelt. Hvis du er oversætter, og du har læst hertil, er der ingen vej tilbage. Nu er du sådan en oversætter, der læser oversættelsesteori. Tillykke med det, og velkommen i klubben.

HUMMER OG KANARI

14

Oversætterne, de er en rodebutik. På norsk siger man, at noget er “hummer og kanari” og det er lige præcis det, som oversætterne er – eller rettere sagt, som betegnelsen “oversætter” er. “Kanari” henviser til dessertvin fra Kanarieøerne, så når noget er “hummer og kanari”, er forskellige ting, der hver for sig er ypperlige, blevet kastet sammen hulter til bulter, *huller om buller*, som de siger på svensk, uden overhovedet at passe sammen.

“Oversætter” er ikke en beskyttet titel. Alle, der oversætter, er oversættere, uanset hvordan de er kvalificerede til det. Og oversætterne er en broget flok folk med forskellige baggrunde, forskellige kompetencer, forskellige holdninger til deres fag, og i virkeligheden også ret forskellige jobs. Der er dem, der oversætter EU-lovtekster, årsregnskaber eller indlægssedler i medicinpakker. Der er dem, der tolker politiafhøringer, lægekonsultationer eller brandtaler. Der er dem, der oversætter talen i film til undertekster, og dem, der oversætter fagbøger. Eller nyhedsartikler, teaterstykker, operaer, tegneserier, børnebøger, reklametekster, romaner, computerprogrammer, poesi og meget, meget mere.

Og der er dem, der oversætter mellem sprog, der er helt forskellige, også med hensyn til skriftsystem, tonefald og kulturelle referencer, fx japansk og dansk. Og dem, der oversætter mellem sprog, der ligger så tæt på hinanden, at de som regel slet ikke bliver opfattet som to forskellige sprog, fx britisk og amerikansk. Der er også nogle, der oversætter inden for det samme sprog, men på tværs af medier, fx dem der laver danske undertekster (som er på skrift) til danske tv-programmer (som er tale). Og der er nogle, der oversætter på tværs af stillejer, dialekter, sociolekter og kronolekter, altså oversætter højstemt sprog til almindeligt sprog, vestjysk til rigsdansk, slang til nøgternt sprog og gammelt sprog til nutidigt sprog. Og alt dét kan kombineres og bliver det hele tiden. Alt dét er oversættelse. Og alle dem er oversættere; hummer og kanari.

GED ELLER MAMMUT?

Oversættelse er sproglæde i overgear. Da jeg i 2015 skrev tre artikler om undertekstning (som indgår i denne bog i omskrevet form som teksten “Undertekster og undertekstere”), udløste de lidt taletid i medierne om emnet *dårlige undertekster*. I artiklerne argumenterede jeg bl.a. for, at de dårlige undertekster, der finder vej til skærmen, skyldes nogle strukturer, som de seere, der harcelerer over underteksterne, selv er en del af, frem for at billedmedieoversættere generelt set skulle være nogle ondsindede klaphatte, der forsøger at ødelægge seeroplevelsen for sagesløse seere. Til min lettelse lod det til, at langt de fleste af mine kolleger i undertekstningsbranchen forstod mit udfald, som det var ment, nemlig som et forsøg på at gøre opmærksom på de dårlige vilkår, som mange arbejder under, og den nedvurdering af undertekstningsarbejdet, det indebærer, både fra arbejdsgivernes og seernes side.

Men de medier, som efterfølgende tog historien op, var desværre især interesserede i de “sjove” eksempler på dårlige undertekster, som jeg havde illustreret min argumentation med. Et af eksemplerne var replikken “It’s not a bug, it’s a feature.”, som var undertekstet til den absurd-komiske nyskabelse: “Det er ikke en ged, men en

mammut.” Jeg ved stadig ikke, hvem der havde lavet undertekstningen, og hvad ræsonnementet bag den var, men jo flere gange jeg fortalte om sætningen “Det er ikke en ged, men en mammut!”, des vildere blev jeg med den.

Fortolkningsmulighederne får min hjerne op i overgear. “Nej, nej, det er slet ikke nogen ged. Det er da en mammut!” Det er jo præcis den talemåde, vi ikke vidste, vi manglede. Det, du tror er undseeligt, er i virkeligheden imponerende! Det, du tror er grimt, er i virkeligheden storslået! Det, du tror er almindeligt, er i virkeligheden et forhistorisk, uddødt elefantdyr med enorme stødtænder, der under ingen omstændigheder stikker op for bollemælk! Eller måske er det et ekko af, at man ikke kan tjene både Gud og mammon, fra Matthæusevangeliet 6.24? Nej, nej, det er ikke en guddom, det er bare skejser. Eller måske: Nej, nej, det er ikke bare en guddom, det er skejser!

Oversættelse er dybt forankret i den sproglæde, som “ged eller mammut”, “hummer og kanari” og “huller om buller” uvægerligt udløser hos sprogentusiaster, det være sig professionelle som amatører. Når man oversætter, sætter man ord sammen til sætninger og til betydninger, man gen- og nyfortolker det allerede ytrede, og man formidler det i en helt specifik sammenhæng, der er ny fra oversættelse til oversættelse. Man har også magt til at påvirke sproget, som fx den anonyme undertekster gjorde, da “Det er ikke en ged, men en mammut” gik ind i mit ordforråd. Og oversættere er professionelle sprognørder, der samler på ord og udtryk, som en manisk filatelist samler på frimærker med usædvanligt god takning (ja, “takning” er et ord. Er det ikke skønt?), og de kan sno sproget om deres lillefinger og bruge det, præcis som de vil – herunder at bruge det konservativt og ultrakorrekt, når det er det, opgaven fordrer.

16

VELKOMMEN

De følgende sider består af en række tekster om at oversætte, om oversættelse og om oversættere. Bogens første del, “Aspekter af oversættelse”, angriber feltet og faget fra flere flanker, lige fra uoversættelige

ord, og hvad grizzlybjørne egentlig æder (og hvordan oversætteren er en betydningstdetektiv), til undersøttelser, provokerende oversættelses-teori og oversættens usynlige og samtidig magtfulde position.

Bogens anden del, "Rapporter fra maskinrummet", går tættre på oversættelsen i praksis med tekster om nogle af de største og vigtigste oversættelsesgenrer. Her har jeg fået hjælp af Sara Koch, som har skrevet om skønlitterær oversættelse, og af Carina Graversen, som har skrevet om tolkning. Jeg har talt med Morten Visby om hans arbejde med at oversætte faglitteratur, og med Anne Simonsen om forskelle og ligheder mellem vores to oversættelsesdiscipliner, fagsprogoversættelse og undertekstning. Til sidst har jeg undersøgt det store, men oversete felt journalistisk oversættelse.

Den tredje del, "Oversættelse på tv-skærmen", går i dybden med denne sære afart af oversættelse med tekster om undertekstere og undertekstning, om vigtigheden af, at vi overhovedet har undertekster, samt om de mange undertekstninger af én eneste, ikonisk replik fra "Die Hard"-filmene.

Denne bog er en kærlighedserklæring til det rodede, mangefacetterede oversættelsesfag med alle dets modsætninger, forgreninger og ubesvarlige spørgsmål. Med alle dets genvordigheder, spidsfindigheder, generalister, specialister og ikke mindst sprogkviklibriste. Og med mus og rotter, fugle og fisk, høner og æg. Jeg håber, at bogens tekster kan bringe os – hvad enten vi er sprogbrugere, sprogelskere, oversættre, oversættelsesforbrugere eller måske flere af de ting – lidt tættre på at besvare det store spørgsmål: Er oversættelse ged, eller er det mammut?

17

Velkommen i oversættelsesmenageriet!

Kirsten Marie Øveraas

www.gedellermammut.dk